

ПАРАМЕТРИ КЛАСИФІКАЦІЇ ФРЕЙМІВ У ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ РОЗВІДКАХ

Статтю присвячено фреймам та їх класифікації. Розглядаються різні підходи до фреймового аналізу. Відзначається, що одним з найважливіших понять фреймової семантики є поняття прототипу (prototype), під яким мають на увазі досить великий пласт інформації, яка притаманна тій чи іншій культурі.

Ключові слова: фрейм, фреймовий аналіз, прототип, фреймова семантика.

Чуян С.А. Параметры классификации фреймов. Стаття посвящена фреймам и их классификации. Рассматриваются различные подходы к фреймовому анализу. Отмечается, что одним из самых важных понятий фреймовой семантики есть понятие прототипа (prototype), под которым понимают достаточно большой пласт информации, которая присуща той или иной культуре.

Ключевые слова: фрейм, фреймовий аналіз, прототип, фреймовая семантика.

Chujan S.A. Parameters of frame classification. The article deals with frames and their classification. The different approaches to frame analysis are discussed. It is noted that one of the most important concepts of frame semantics is the concept of the prototype, by which rather big layer of information which is inherent in a particular culture is meant.

Key words: frame, frame analysis, prototype, frame semantics.

Протягом останніх років когнітивний підхід до вивчення мовних явищ збагатив лінгвістичні дослідження новим поняттєвим апаратом, різними методами й експериментальними процедурами, дозволив по-новому підійти до розв'язання проблем вербалізації інформації у процесі пізнання навколишнього світу, способів представлення мовних одиниць у людській свідомості та їхньої участі у забезпеченні комунікації. Одним із базових методів аналізу механізмів взаємодії вербальних та когнітивних структур є фреймовий аналіз. Як свідчать дослідження, фреймова теорія виявляється цілком доречною завдяки чіткості та практичному застосуванню не лише у рамках когнітивних наук, але і в практиці лінгвістичних досліджень. Вивчення фреймів дозволяє зрозуміти механізми концептуалізації об'єктивованих у мові понять та явищ дійсності, саме тому фреймовий аналіз стає актуальним не лише серед лінгвістів, але й серед літературознавців та представників інших галузей знань.

Актуальність даної статті визначається тим, що на сьогоднішній день усе більша кількість дослідників звертається до розгляду проблем лінгвістики з позиції фреймового аналізу. Проте єдиного визначення та розуміння поняття “фрейм” все ще не існує. **Об'єктом** нашого дослідження є одна із форм ментальної репрезентації знань – фрейм, як універсальна категорія, що об'єднує різноманітні знання людини, її досвід і носить максимально формальний та енциклопедичний характер. На противагу простій сукупності асоціацій фрейми містять основну, типову і потенційно можливу інформацію, яка структурована саме цими одиницями представлення знань [Никонова 2008, с. 224].

Займаючись вивченням ментальних репрезентацій знань, ми звертає-мось до когнітивної лінгвістики, адже когнітивна лінгвістика – це галузь мовознавства, що вивчає способи отримання, обробки, зберігання та використання вербалізованої інформації [Нижегородцева 2009, с. 61]. Відмінною рисою цього напрямку мовознавства є те, що мовні явища розглядаються у широкому контексті знань про світ, а мова представлена як когнітивний процес, що здійснюється у комунікативній діяльності і забезпечується особливими когнітивними структурами і механізмами у мозку людини [Кубрякова 2004, с. 406]. Процеси концептуалізації дискурсивної діяльності розглядаються в когнітивістиці, насамперед, з позиції теорії фреймів. Теорія фреймової семантики є найбільш популярною серед семантичних теорій останніх десятиліть. Це пояснюється тим, що вона носить міжпредметний характер і, об'єднуючи різні ділянки лінгвістичних та нелінгвістичних знань, дає змогу пояснити багато мовних явищ з позиції когнітивного аналізу [Никонова 2008, с. 224].

Слід відзначити, що звертаючись до історії фреймової семантики, знаходимо

інформацію, що загальнопринятими вважаються два першоджерела цієї теорії. Загальне технічне поняття терміну *фрейм*, запропоноване М. Мінським як модель для збереження та представлення знань, було використане у лінгвістиці та поширилося не лише на окреме речення, а й на більші когнітивні одиниці – текст. *Фрейм* трактується як система вибору мовних засобів (граматичних правил, лексичних одиниць, мовних категорій пов'язаних з прототипом сцен), одиниця знань, організована навколо певного поняття, але, на відміну від асоціацій, містить факти про суттєве, типове і можливе для даного поняття. Фрейм володіє більш чи менш конвенційною природою і тому конкретизує, що у певній культурі характерно і типово, а що – ні [Кубрякова, Демьянков 1996, 187-188].

Поняття “фрейм” у відмінковій граматиці Ч. Філлмора використовувалося для характеристики невеликої абстрактної ситуації, яка визначає учасників ситуації, аргументи твердження і речення, які описують ситуацію. Щоб зрозуміти речення, мовець повинен мати ментальний доступ до таких схематичних ситуацій [Fillmore 1977b]. Вчений розвив концепцію М. Мінського у межах генеративної граматики та граматики відмінка з метою визначення семантичних ролей компонентів ситуації, що моделюється у свідомості мовця. У зазначеному аспекті поняття “фрейм” наближається за своїм змістом до поняття “відмінкова рамка”, тобто системи вибору мовних засобів, пов'язаних із прототипом сцени (або типовою ситуацією). У подальших дослідженнях лінгвіст визначає фрейм як “особливі уніфіковані конструкти, або схематизації досвіду” [Філлмор 1988, с. 53]. Слід відзначити, що ключові теоретичні поняття, які характеризують фреймову семантику практично не змінилися від перших праць Ч.Філлмора. Фреймова семантика визначається як програма дослідження у емпіричній семантиці, яка підкреслює поєднання мови і досвіду, і пропонує фреймову структуру для представлення цього дослідження. Як зазначає Ч. Філлмор, фрейм – це система концептів, які взаємопов'язані таким чином, що для розуміння одного з концептів необхідно зрозуміти усю систему; і, в свою чергу, представлення одного з концептів робить можливим доступ до усіх інших.

Розглянемо характеристики і особливості використання фреймів у лінгвістиці. Одне з найважливіших понять фреймової семантики – це поняття прототипу (prototype), під яким мають на увазі досить великий пласт інформації, яка притаманна тій чи іншій культурі. На основі цієї інформації дають визначення і значенню слова. Наприклад, для розуміння значення слова “сніданок” необхідно зрозуміти інституції і традиції, властиві для культури, в якій ця категорія існує [Petruck 1986, с. 2]. Перевага прототипу полягає в тому, що він не обов'язково охоплює всі можливі аспекти значення фрази, іншими словами прототип не повинен забезпечувати необхідні і достатні умови для правильного вживання фрази. Позитивна сторона використання теорії значення, що базується на понятті прототипу, в порівнянні з теорією, яка вимагає уточнення необхідних і достатніх умов для значення фрази, є та, що у нашому випадку не потрібно брати до уваги деякі суміжні обставини і це робить використання фрейму більш гнучким [Fillmore 1977b, с. 57]. Наприклад, на думку П.Дж. Хоппера, ідеальною умовою появи об'єкта – пацієнта є прототипна перехідна конструкція, що передає події, суб'єктом – агентом відбувається дія, яка направлена на певне видозмінення об'єкта пацієнта [Norreg, с. 67-88]. У генеративній граматиці активізується відмінкова рамка дієслова, або фрейм. Дієслову в найбільшій мірі властива здатність активізувати пов'язані з ним фрейми. Очевидно, недостатньо стверджувати, що перехідні дієслова приймають додаток. Перехідність має когнітивні підстави, що визначаються стереотипними ситуаціями чи фреймами.

А. Вежбіцка вводить поняття прототипної транзитивної дії: 1) агенс – вольовий, активний, що відповідає за події, тобто є причиною виникнення цієї події; 2) пацієнс – невольовий, неактивний, що реєструє зміни стану, які пов'язані з подією; 3) дієслово – не тривале, зв'язане, реальне у часі та аспектній модальності; подія відбувається швидко, завершується і є реальною. Цю диференціацію А. Вежбіцка описує так: у деякий час дехто здійснює дещо, з цієї причини дещо відбувається в тому ж самому місці, в той же час, де ця особа хотіла, щоб це відбулося [Wierzbicka, с. 196-203]. Вона впевнена, що транзитивність

залежить від активності агенса та пасивності пацієнса. До прототипних перехідних дієслів А. Вежбицька відносить дієслова, які пов'язані з виживанням людини (break, chop, build). Транзитивний сценарій – на її думку – граматикизований у багатьох мовах світу. Із розвитком когнітивної парадигми лінгвістики фреймовий підхід до аналізу семантики дієслівного словосполучення сприяв переосмисленню ролі перехідності дієслова як в окремому висловленні, так і в тексті. У світлі когнітивної лінгвістики будь-який словесний знак (слово, словосполучення, висловлення) тлумачиться як лінгвокогнітивний конструкт, що має концептуальний і вербальний виміри. Фреймовий аналіз лексику, граматику та прагматику національних мов, на думку мовознавців, є актуальним методом сучасних лінгвістичних досліджень, особливо у сфері міжкультурної комунікації та теорії комунікації загалом [Никонова, Petruck].

“Багаторівневість складників концептосистеми, механізм їхнього висвітлення у процесі оброблення знань та при використанні у мовленнєво-комунікативній діяльності, різноманітність завдань когнітивного аналізу зумовлюють диференціацію типів фреймових структур” [Селиванова 1999, с. 76]. Фрейми класифікують за різними параметрами. Так, за походженням виділяють такі типи фреймів: 1) первинні, що відповідають первинним схемам сприйняття та інтерпретації подій; вони дозволяють локалізувати, сприймати, визначити безмежну кількість подій та давати їм найменування; 2) вторинні, такі, що трансформують діяльність, усвідомлену в термінах первинної системи фреймів [Гофман 2004, с. 81]. Відповідно до концептуального наповнення фреймів виділяють: 1) статичний фрейм – структура, що містить знання про певний стан речей; 2) динамічний (сценарій / скрипт) фрейм – структура, яка представляє процедурні знання про перебіг подій [Petruck 1986, с. 5]. Відповідно до принципу репрезентації знань: 1) статичний фрейм є “ланкою” схематизованого досвіду людини; динамічний фрейм відбиває категорійний досвід людини в процесі мовленнєвої діяльності як змістовий каркас її дискурсивної діяльності [Жаботинская 2004]. За типом інформації, яку репрезентує фрейм: когнітивно-семантичний, такий, що відбиває специфічні структури мислення; культурний, такий, що застосовують для представлення інформації про особливі елементи культури [Филмор 1988, с. 14].

За ієрархічною організацією виділяють: 1) прості / базові фрейми, які демонструють найзагальніші принципи категоризації організації вербалізованої інформації [Жаботинская 2004, с. 83], зокрема предметний (та сама сутність містить характеристику своїх кількісних, якісних, бутєвих, локативних і темпоральних параметрів), акціональний (у центрі уваги цього типу фрейму перебуває взаємодія одного предмета з іншими, які наділяються відповідно до характеру взаємодії семантичними ролями: агенс, інструмент, пацієнс, адресат, мета, причина, наслідок, результат, бенефіціант та ін.), посесивний (цей тип фрейму демонструє міжпросторовий зв'язок ЩОСЬ-власник (possessor) має ЩОСЬ-власність (possessed), таксономічний (презентує відношення категоризації, в межах яких виділяють родовидові (ЩОСЬ-вид є ЩОСЬ-рід собака / є / тварина) та рольові (ЩОСЬ-вид є ЩОСЬ-роль: собака / є / соня) відношення), компаративний (об'єднує сутності на основі їхньої тотожності або подібності) [Жаботинская 2004, с. 83–84]; 2) складні фрейми / комплексні фрейми / міжфреймові мережі / макрофрейми – когнітивні структури, утворені внаслідок інтеграції кількох базових фреймів.

Одним із завдань когнітивної лінгвістики є виявлення того, як концептуальні знання про світ опрідметнено у семантиці тексту, зокрема, яким чином така базова структура знання про світ, як концепт ПОДІЯ актуалізована у висловленнях тексту. Когнітивісти вважають, що незважаючи на розмаїття подій у світі, їх концептуалізацію можливо представити у вигляді обмеженої кількості концептуальних схем [Dirven, Verspoor 2004]. Р. Дірвен, М. Веспуер шляхом фреймового аналізу концептуальної сутності висловлень в англійському дискурсі у термінах концептуальної схеми події та її учасників (*event schemas and participant roles*) виявили всього шість базових патернів або схем висловлень (*basic sentence patterns*), серед яких чотири з перехідними дієсловами: *transitive pattern*– SVO, *ditransitive*– S V IO O, *complement pattern* – S V C, *transitive-complement pattern* – S V O C.

Наведені абстрактні схеми конкретизовано семантичними ролями учасників події і представлено у вигляді, наприклад, таких фреймів: AGENT acts upon EXPERIENCER or PATIENT (*Doreen invited all of us*), AGENT acts upon RECEIVER or PATIENT as BENEFICIANT or GOAL (*We gave Doreen roses. We took the bus back home*). Фреймовий аналіз висловлень у дискурсі спрямовано на пояснення особливостей вербалізації перехідності та визначення дискурсивних властивостей перехідних дієслів. За ступенем внутрішньосистемної інтеграції складні фрейми поділяють на: суперфрейми – концептуальні структури, які складаються з двох інтегрованих фреймів; мегафрейми – концептуальні моделі, що складаються з двох фреймів, які структурують відносно автономні динамічні події, зв'язок між якими здійснюється через трансформацію; фреймові мережі – концептуальні моделі, які структурують дистантно розташовані ситуації, поєднані тематикою та компонентами (об'єктами чи суб'єктами) [Багумян 2004, с. 9–10].

Отже, фрейми класифікують за такими параметрами: походження, концептуальне наповнення, принцип репрезентації знань, тип репрезентованої інформації, ієрархічна організація. Запропонована класифікація, звичайно, не є вичерпною, а тому потребує розширення та систематизації, що може бути **перспективою** подальших досліджень. Це сприятиме уніфікації одиниць терміносистеми когнітивної лінгвістики та лінгвістики загалом.

Література

- Багумян О. В. Текстова ситуація “Соціальний захист”: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі різностильових англомовних текстів): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський нац. лінгв. ун-т. – К., 2004. – 20 с. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта. – М.: Ин-т социологии РАН, 2004. – 752 с. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – 2004. – № 9: Проблеми прикладної лінгвістики. – С. 81–92. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Наука, 2004. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. Под ред. Е. С. Кубряковой. – М., 1996. – С. 245. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон // Теория метафоры. – М., 1990. — С. 387–415. Никонова Ж. В. Основные этапы фреймового анализа речевых актов // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2008. – № 6. – С. 224–228. Нижегородцева-Кириченко Л. А. Концептуальная структура лексико-семантического поля “Интеллектуальная деятельность” // Вісник Черкаського університету. Серія “Філологічні науки”. – 1999. – Вип. 11. – С. 57–66. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд): Навч. пос. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с. Філмор Ч. Фрейми і семантика розуміння: Пер. з англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – Вип. 23. – М.: Прогресс, 1988. – С. 52–92. Dirven R., Verspoor M. Cognitive exploration of language and linguistics / René Dirven, Marjolijn Verspoor / Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004. — 279 p. Fillmore, Ch. Scenes-and-frames Semantics // Linguistic Structure Processing / Ed. A. Zambolli. – Amsterdam, 1977b. – P. 55–82. Hopper P. J. Ergative, passive and active in malay narrative // Discourse perspectives in syntax / Ed. F. Klein — Andreu. — N. Y. et al.: Academic Press, 1983. p. 67–88. Petrucci M. Body Part Terminology in Hebrew // Dissertation. – University of California: Berkeley, 1986. Wierzbicka A. A semantic basis for grammatical typology // Discourse grammar and typology/ Ed. W. Abraham, T. Givon, S. A. Thompson. — Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995. — P. 179–212.

УДК 811.111:81'37:159.955

ШАМАЕВА Ю.Ю.

(Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина)

ФРАКТАЛЬНАЯ СЕМИОТИКА ЯЗЫКА ЭМОЦИЙ КАК ИНТЕГРАТИВНОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ЗНАНИЙ МАТРИЧНОГО ФОРМАТА

Статья посвящена осмыслению особенностей фрактальности семиотики языка эмоций как интегративной онтологии репрезентации знаний в языке с учетом его интерпретирующей функции. В фокусе исследования – взаимодействие репрезентативного, семиотического и интерпретационного измерений оперирования знаниями посредством языка эмоций. При этом сам язык эмоций рассматривается как трансляция эмоциональных смыслов, основными функциями которой являются когнитивная, коммуникативная и интерпретирующая.

Ключевые слова: концепт, репрезентация знаний, семиотика, фрактал, эмоция.

Шамаева Ю.Ю. Фрактальна семіотика мови емоцій як інтегративної репрезентації знань матричного формату. Стаття присвячена осмисленню особливостей фрактальності семіотики мови емоцій як інтегративної онтології репрезентації знань у мові з урахуванням її інтерпретуючої функції. У дослідницькому фокусі – взаємодія репрезентативного, семіотичного та інтерпретаційного вимірів оперування знаннями через мову емоцій. При цьому сама мова емоцій розглядається як трансляція емоційних смислів, головними функціями якої виявляються когнітивна, комунікативна та інтерпретуюча.

Ключові слова: емоція, концепт, репрезентація знання, семіотика, фрактал.